

ПОРОДЖУВАЛЬНІ ЯВИЩА У СТРУКТУРАХ ЗМІСТУ УКРАЇНСЬКОГО *ПИТИ* І ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО **PITI*

У статті досліджено особливості змісту сучасної української мовної одиниці *пити* та її праслов'янського відповідника **piti*, встановлено взаємовідношення між структурами їхнього змісту. У ретроспекції та проспекції простежуються породжувальні явища як семантична підстава їхнього історичного розвитку.

Ключові слова: мовна одиниця, структура змісту, ретроспекція, проспекція, семантична підстава, породжувальні явища.

Лінгвістичні праці вітчизняних і зарубіжних учених свідчать про те, що об'єкт їхньої безпосередньої уваги є самодостатньою сутністю, яка належить до феноменів, нерозривно пов'язаних із мисленням людини та її знаннями про об'єктивну дійсність [13, с. 9; 4, с. 6; 9, с. 98]. Як самодостатня сутність, природна мова має власну «незалежну основу» [2, с. 395] свого існування, функціонування та розвитку, тому в ній цілком закономірно вбачати потужний конструкт, що забезпечує її здатність бути «своєрідною формою творення й повідомлення ідей» [2, с. 395].

Зміст є чи не найзагадковішим феноменом у діяльності природної мови. Саме тому, що у змісті «представлена перетворена та згорнута в матеріалі мови ідеальна форма існування предметного світу, його властивостей, зв'язків і відношень» [6, с. 179], прагнення з'ясувати його надскладну сутність скеровує дослідницькі інтереси багатьох лінгвістів і визначає розгортання та поглиблення власне семантичного сектору в інших науках, зокрема філософії, логіці, психології.

У нашому дослідженні ми виходимо з того, що між змістом сучасної української мовної одиниці *пити* і змістом її найдавнішого праслов'янського відповідника **piti* є історичний зв'язок. А це насамперед означає, що сучасний український зміст породжується давнім праслов'янським змістом і, можливо, сучасний і давній зміст мають спільне джерело походження [14, с. 118]. Отже, необхідно описати не лише зв'язки між сучасним українським змістом і давнім праслов'янським змістом, а й визначити особливості їхніх структур та виявити семантичну підставу, на якій вони ґрунтуються.

У розв'язанні завдань, які постають зі співвідношення історично віддалених структур змісту українського *пити* і праслов'янського **piti*, для нас важливими є насамперед теоретичні

й практичні надбання порівняльно-історичного мовознавства, сучасної та історичної лексикології і техніки лексикографії.

Сучасне *пити* належить до багатозначних одиниць в українській літературній мові, зміст якої тлумачний Словник української мови описує за допомогою трьох рубрик і трьох відтінків: «1. Ковтати яку-небудь рідину для вгамування спраги. // Ковтати порошки, пілюлі, звичайно запиваючи їх водою. // Викльовувати молоде зерно (про птахів). 2. Вживати спиртне; проводити час за питтям горілки, вина і т. ін. // Бути п'яницею; пиячити. 3. Убирати, всмоктувати в себе вологу (про рослини, поля і т. ін.)» [10, с. 369]. Таке структурування досліджуваного сучасного змісту мовної одиниці *пити* як реєстрового слова в Словнику української мови наводить на думку про те, що «дроблення» тлумачної частини словникової статті може шкодити «перспективі цілого», але насправді «сприяє усвідомленню кожного значення» [5, с. 71] в його структурі.

Лексикографічно зумовлена інтерпретація досліджуваного змісту *пити* окреслює сутність його структури й місце в семантичній системі сучасної української літературної мови, а отже, «дроблення» словникової статті лише на перший погляд начебто руйнує зміст як цілісну семантичну сутність, бо насправді увиразнює її у співвідношенні тлумачних відповідників, зокрема й тих, які мають прикінцевий суфікс *-ти* («ковтати», «викльовувати», «вживати», «проводити (час)», «бути (п'яницею)», «пиячити», «убирати, всмоктувати (в себе)», а також спільний компонент *(-)nu* (*nja-*, *nija-*) («запиваючи», «питтям», «(бути п'яницею), «пиячити)». Щоправда, такий аналіз компонентів тлумачення та зв'язків між ними на цьому етапі нашого дослідження потребує звернення до спеціальних словників української мови (зокрема морфемного,

словотвірного, синонімічного) і, звісно, окремого дослідження. Тож можна констатувати лише те, що зміст *nuti* має розгалужену структуру в системі сучасної української літературної мови, але в ньому ще важко виявити семантичну підставу його постання й розвитку.

З огляду на те, що мовна одиниця *nuti* належить до ядра лексичного фонду сучасної української літературної мови, в пошуках семантичної підстави змісту ми змушені звертатися до Етимологічного словника української мови, адже, за влучним зауваженням Х. Касареса, «лексикологія... завжди (починаючи з моменту свого зародження) пов'язана нерозривними узами сіамських близнят з етимологією» [5, с. 43]. Справді, порівняльно-історичні дослідження мови дають змогу «зрозуміти фундаментальні семантичні й семіотичні системи реконструйованої мови й культури, спираючись на очевидність документальних текстів» [12, с. 455], і представити їх у лексикографічно зумовленій інтерпретації. Тому саме в етимологічному словнику сподіваємося виявити підставу сучасного змісту українського *nuti*.

Сучасний зміст *nuti* як реєстрової одиниці Етимологічного словника української мови подано за допомогою тлумачення «споживати рідину; [видзьобувати з колосся (зерно) О]» [3, с. 379], у якому поєднані загальнономовне («споживати рідину») і діалектне («[видзьобувати з колосся (зерно) О]»), зафіксоване, зокрема, в «Словнику бойківського діалекту» М. Й. Онишкевича [7], значення. З аналізу тлумачення випливає, що сучасний український зміст *nuti* в етимологічному словнику набуває дещо іншої структури, ніж та, яку подає тлумачний словник. Така відмінність між структурами сучасного змісту в тлумачному та етимологічному словниках відображає його особливе місце в лексикографічно зумовленій інтерпретації мовної одиниці, що є вихідною в реєстрі обох словників і в якій «найконденсованіше поєднано форму і зміст вираження лексичної семантики» [8, с. 52]. Тому цілком закономірно, що досліджуваний сучасний зміст належить семантичній системі мови та історичним семантичним процесам. Якщо в тлумачному словнику зміст сучасного українського *nuti* є елементом лексико-семантичної системи літературної мови, то в етимологічному словнику він є підсумком тривалого семантичного процесу, а тому має своїх семантичних попередників.

Зіставлення сучасних досліджуваних структур змісту мовної одиниці *nuti* в тлумачному та етимологічному словниках дає змогу ідентифікувати їх і виявити спільні тлумачні компоненти – «рідина» («ковтати яку-небудь рідину

для вгамування спраги» / «споживати рідину») і «зерно» («викльовувати молоде зерно (про птахів)» / («видзьобувати з колосся (зерно) О»). Спільні компоненти в структурах досліджуваного змісту, ймовірно, можна вважати певним наближенням нашого дослідження до семантичної підстави його розвитку.

Тож з огляду на те, що сучасний зміст мовної одиниці *nuti* в етимологічному словнику є вихідним для встановлення семантичної підстави його історичного розвитку, актуально вважаємо ретроспекцію досліджуваного змісту в етимологічному словнику, яка постає із взаємовідношень між структурами сучасного й давнього змісту і простежується на вертикальній осі побудови тлумачної частини етимологічного словника.

Тлумачна частина реєстрового *nuti* в Етимологічному словнику української мови співвідносить форму вираження сучасного українського *nuti* з формою вираження праслов'янського **piti*, але не містить прямої вказівки на його зміст, споріднений, наприклад, зі структурами змісту латинського («пити, вбирати в себе»), грецького («п'ю, випиваю»), давньоіндійського («п'є»), албанського («п'ю») відповідників [3, с. 379–380]. Якщо виходити з того, що в переважній кількості тлумачних статей етимологічного словника сучасний український зміст ретроспективно співвіднесений із праслов'янським змістом, то, безперечно, його маємо шукати в інших статтях етимологічного словника, насамперед лексикографічно пов'язаних із досліджуваним змістом мовної одиниці *nuti*. Так, наприклад, у словниковій статті *noiti* зафіксована праслов'янська одиниця **piti* зі змістом «пити» [3, с. 480]. Отже, у ретроспекції вихідною є структура сучасного українського змісту, а вивідною – структура праслов'янського змісту, взаємовідношення між якими набувають такого вигляду: «споживати рідину; [видзьобувати з колосся (зерно) О]» → «пити» [3, с. 379, 380].

У ретроспективному співвідношенні структур змісту українського *nuti* і праслов'янського **piti* важко виявити семантичну підставу їх розвитку, оскільки, як зазначає дехто з дослідників, «генетичне значення поступається місцем реальному значенню» [1, с. 100].

В Етимологічному словнику української мови тлумачна частина словникової статті подає історію структури змісту української мовної одиниці *nuti*. У ретроспективно-проспективних та проспективно-ретроспективних взаємовідношеннях сучасного й давнього змісту простежуємо праїндоевропейську семантичну підставу як породжувальні явища в розвитку структур змісту українського *nuti* і праслов'янського **piti*.

Список літератури

1. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики (из университетских чтений) / В. А. Богородицкий. – Изд. 5. – М.–Л. : Госсозэкгиз, 1935. – 356 с.
2. Гумбольдт В. фон. О задаче историка / В. фон Гумбольдт ; пер. с нем. М. И. Левиной // Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1985. – С. 292–306.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – Т. 4 : Н–П / уклад.: Р. В. Болдирев та ін. ; ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Склярєнко. – К. : Наук. думка, 2003. – 656 с.
4. Єрмоленко С. С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць / С. С. Єрмоленко ; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2006. – 384 с.
5. Касарес Х. Введение в современную лексикографию / Х. Касарес ; пер. с исп. Н. Д. Арутюновой. – М. : Изд-во иностран. лит., 1958. – 354 с.
6. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2 т. / А. Н. Леонтьев ; под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко, А. А. Леонтьева, А. В. Петровского. – Т. 2. – М. : Педагогика, 1983. – 318 с.
7. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич ; редкол.: Г. М. Гнатюк, П. Ю. Гриценко, І. Г. Матвіяс та ін. – Ч. 2. О–П. – К. : Наук. думка, 1984. – 517 с.
8. Пешак М. М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики / М. М. Пешак ; відп. ред. М. П. Фабіан. – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 200 с.
9. Пиаже Ж. Психогенез знань і його епістемологічне значення / Ж. Пиаже // Семиотика: Антологія : збірник / сост. Ю. С. Степанов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – С. 98–110.
10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. – Т. 6. – К. : Наук. думка, 1975. – 832 с.
11. Толстой Н. И. Из опытов типологического исследования словарного состава. II / Н. И. Толстой // Вопросы языкознания. – 1966. – № 5. – С. 16–36.
12. Уоткинс К. Аспекты индоевропейской поэтики / К. Уоткинс ; пер. с англ. Е. И. Ветровой // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 21. – М. : Прогресс, 1988. – С. 451–473.
13. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / М. П. Фабіан. – Ужгород : Інф.-вид. агентство «ІВА», 1998. – 256 с.
14. Panman O. Homonymy and polysemy / O. Panman // Lingua. – 1982. – Vol. 58. – P. 105–136.

H. Yarun

GENERATIVE PHENOMENA IN THE STRUCTURES OF THE MEANING OF UKRAINIAN ‘ПИТИ’ AND PROTO-SLAVIC *PITI

*The article examines the features of the modern Ukrainian language meaning unit ‘numu’ and its Proto-Slavic equivalent *piti, establishes the relationship between the constituents of their meanings. The generative phenomena are studied in retrospect and in prospects as a semantic basis of their historical development.*

Lexicographically conditioned interpretation of the meaning of ‘numu’ in the thesaurus dictionary defines the essence of its structure and the place in the semantic system of the modern Ukrainian literary language, yet it does not specify the source of its semantic formation. This stipulates our addressing etymological dictionaries, including the etymological dictionary of the Ukrainian language.

*The study is grounded on the assumption that in the lexicographically conditioned interpretation in the etymological dictionary, between the meaning of the modern Ukrainian language unit ‘numu’, to drink, “to consume liquid; [peck out of the corn ears O]” and the meaning of its ancient Proto-Slavic equivalent *piti, drink, there is a historical connection’ therefore, the modern and old meanings have a common origin. Thus our goal is not only to describe the relationships between the contemporary Ukrainian and Old Slavonic meanings but also to determine their specific structures and detect semantic grounds which underlie them.*

*In solving the problems that arise from the relationship of the historically remote meanings of Ukrainian constituents of the meaning of ‘numu’ and Proto-Slavic *piti, it is important for us to primarily consider theoretical and practical achievements of comparative and historical linguistics, modern and historical lexicology, and lexicography. Due to the fact that the linguistic reconstruction technique is based on semantic modelling of retrospective phenomena, in the Old Slavonic we see the ancient equivalent of the modern Ukrainian meaning of ‘numu’. This means that the etymological dictionary not only defines semantic boundaries of the retrospective events that influence the rise of the modern meaning, but also determines the semantic threshold which begins the history of the Ukrainian meaning.*

*In the retrospective relationships of the ancient and modern meanings (“consume liquid; [peck out of corn ears O]” → ‘numu’) one can trace the meaning of ‘numu’ which belongs to the Indo-European proto-language system and thus determines the prospective development of the studied meaning. Thus in the meaning of ‘numu’ of Indo-European *poi-/ pi-/ po-/ pei- we see the semantic foundation that directs the generative phenomena in the constituents of the meanings of Ukrainian ‘numu’ and Proto-Slavic *piti.*

Keywords: linguistic unit, structure of meaning, retrospective view, prospective view, semantic foundation, generative phenomena.

Матеріал надійшов 30.11.2015